

I INLEIDING

1. Uitspraak

1. HET ALFABET

Het Latijn wordt met dezelfde letters geschreven als het Nederlands, maar kent niet de j en w. Hiervoor gebruikt het respectievelijk de **i** en de **u**, die echter ook als klinkers voorkomen. In de naam **lulius** bijvoorbeeld is de eerste **i** een medeklinker (*consonant*), de tweede **i** een klinker (*vocaal*): de uitspraak is dus **Julius**.

De **u** wordt als **w** uitgesproken in de combinatie **qu** en **su** met een daarop volgende vocaal: **quoque** (ook) wordt uitgesproken als **kwokwe** en **suavis** (zoet) als **swavis**. Zowel korte als lange klinkers worden weergegeven met één enkele klinker. Dubbele klinkers zoals in het Nederlandse 'baas' komen niet voor. De accusativus meervoud bijvoorbeeld van **filia** (meisje) is **filias** en wordt uitgesproken als **filiaas**.

N.B.: De letters **y** en **z** zijn pas in de eerste eeuw voor Christus van het Grieks overgenomen om Griekse leenwoorden te schrijven, bijvoorbeeld **Zephyrus** (westenwind).

Onthoud

De belangrijkste regels voor de uitspraak van het Latijn zijn:

u = oe	bijv. dominus (dominoes)
qu = kw	bijv. quoque (kwokwe)
ae = ai	bijv. Aeneas (Aineas)
i = i of j	bijv. filia , Iuno (filia , Juno)
c = k	bijv. sceptrum (skeptroem)
g = 'g' als in het Engelse 'good'	bijv. virgo
oe = oi	bijv. Oedipus (Oidipoes)
ei = eï of ej	bijv. rei = reï eius , = 'ejus' (ejoes)

2. DE KLEMTOON

Bij tweelettergeregige woorden valt de klemtoon (het accent) op de eerste lettergreep. Bij drie- en meerlettergeregige woorden valt het accent op:

- De voorlaatste lettergreep, als deze lang is, bijvoorbeeld: **amīcus**, **Hadriānus**, **Augūstus**;
- Anders op de derde lettergreep van achteren, bijvoorbeeld: **Cīcero**, **Oédipus**.

Een lettergreep is lang als er een lange klinker of tweeklank (**ae**, **au**, **eu**, **oe**) in voorkomt, óf als een korte klinker direct wordt gevolgd door twee of meer medeklinkers. Vaak is het moeilijk te weten of een klinker lang is, omdat er geen spellingsverschil is tussen een lange en een korte klinker. Een lange klinker dubbel schrijven, zoals het Nederlands, doet het Latijn immers niet. Woordenboeken geven de lengte van een klinker aan door er - boven te zetten: **amīcus**, **terrēre**.

2. Woordvorming

We kennen twee manieren van woordvorming:

1. afleiding en
2. samenstelling door middel van voorvoegsels.

1. AFLEIDINGEN

We spreken van 'afleiding', wanneer door middel van een achter- of invoegsel van een bepaald woord een nieuw woord wordt gevormd. Bekende afleidingen zijn: de ver-grotende en de overtreffende trap, en het bijwoord. Dit zijn afleidingen van het bijvoeglijk naamwoord.

Andere veel voorkomende afleidingen zijn:

a. Zelfstandige naamwoorden gevormd op basis van een bijvoeglijk naamwoord of op basis van een werkwoord (vgl. Nederlands -heid, -te, -ing):

altus hoog	altitudo, altitudinis hoogte
avarus gierig	avaritia gierigheid
humanus menselijk	humanitas, humanitatis menselijkheid
cogitare overwegen	cogitatio, cogitationis overweging
exire uitgaan	exitus, exitus uitgang, afloop

Van veel werkwoorden worden zelfstandige naamwoorden afgeleid die de handelende persoon aanduiden (vgl. Nederlands -er, -ster):

emĕre kopen	emptor, emptoris koper
vincĕre overwinnen	victrix, victricis winnares

Verkleinwoorden worden in het Latijn gevormd d.m.v. het achtervoegsel **-(u)lus/la**:

servus slaaf	servulus slaafje
Graecus Griek	Graeculus Griekje

b. Bijvoeglijke naamwoorden afgeleid van werkwoorden en zelfstandige naamwoorden (vgl. Nederlands -baar, en -lijk):

amare beminnen	amabilis beminnelijk
periculum gevaar	periculosus gevaarlijk
civis burger	civilis burger-, burgerlijk

c. Werkwoorden op -tare, vaak afgeleid van andere werkwoorden, bijvoorbeeld:

agitare opjagen, zich met iets bezighouden < **agĕre** voeren, doen

dictare vaak zeggen, dicteren < **dicĕre** zeggen

rogitare steeds vragen < **rogare** vragen

Ze hebben vaak een 'intensievere' betekenis dan het werkwoord waarvan ze zijn afgeleid.

Werkwoorden afgeleid van een ander woord d.m.v. het invoegsel **-sc-**. Voorbeelden:

senex oude man > **senescĕre** oud worden
dormire slapen > **obdormiscĕre** in slaap vallen
 Met dit **-sc-** invoegsel wordt het begin van een handeling benadrukt.

2. SAMENSTELLINGEN

We spreken van 'samenstelling' als op basis van twee woorden een nieuw woord wordt gevormd. Samenstellingen zoals in het Nederlands 'aardbeving' kent het Latijn weinig, meestal gebruikt het daarvoor twee losse woorden: **terrae motus**. Een voorbeeld van een Latijnse samenstelling van dit type is **agricola**, landbouwer.

Van een bijvoeglijk naamwoord kan door middel van het voorvoegsel **in-** een bijvoeglijk naamwoord worden gevormd met tegengestelde betekenis (vgl. Nederlands on-):

gratus dankbaar	ingratus ondankbaar
humanus menselijk	inhumanus onmenselijk
mortalis sterfelijk	immortalis onsterfelijk (in- > im- door <i>assimilatie</i> (zie bij 4))

3. VOORVOEGSELS BIJ WERKWOORDEN

Veel werkwoorden kennen samenstellingen met voorvoegsels. De meeste voorvoegsels zijn naar vorm en betekenis vergelijkbaar met voorzetsels, zoals **con-**, samen (= **cum**). Aan dit voorvoegsel ontleent het samengestelde werkwoord zijn betekenis. De voornaamste voorvoegsels zijn:

ad-	ernaartoe, erbij	bijv.: accedĕre (= adcedĕre)	gaan naar, komen bij
in-	naar binnen	bijv.: ingredi	naar binnen gaan
ex-	eruit, naar buiten	bijv.: egredi	naar buiten gaan
co-, con-, com-	samen-, geheel en al	bijv.: conferre conficĕre	samenbrengen geheel en al maken, afmaken
per-	door en door	bijv.: perficĕre	door en door doen, voltooien
sub-	eronder, van beneden naar boven	bijv.: subicĕre subducĕre	eronder leggen omhoog trekken
de-	naar beneden	bijv.: descendĕre	afdalen
di(s)-	uiteen	bijv.: dimittĕre	wegzenden
se(d)-	weg	bijv.: secedĕre	weggaan
re(d)-	terug	bijv.: redire	teruggaan
pro(d)-	te voorschijn, voort	bijv.: prodire progredi	te voorschijn komen voortgaan
prae-	vooraan, aan het hoofd	bijv.: praecedĕre praeficĕre	aan het hoofd gaan aan het hoofd stellen

4. ASSIMILATIE

Vaak vindt er aanpassing (*assimilatie*) plaats tussen de laatste medeklinker van het voorvoegsel en de eerste van het werkwoord. In dat geval richt de uitspraak van de eerste medeklinker zich naar de tweede:

ad- + cedĕre:	accedĕre gaan naar, komen bij
con- + locare:	collocare (samen)plaatsen
in- + latus:	illatus naar binnen gebracht

3. Woordvolgorde in het Latijn

1. DE NORMALE WOORDVOLGORDE

In een Nederlandse zin wordt de functie van de zelfstandige naamwoorden bepaald door de plaats die ze in de zin innemen. In het Latijn wordt de functie bepaald door de uitgangen: de naamvallen. Hierdoor kan in het Latijn de woordplaatsing vrijer zijn, zonder dat daardoor de betekenis van de zin verandert. Alleen de nadruk ligt anders.

De normale woordvolgorde in een Latijnse zin is:

onderwerp - lijdend voorwerp - persoonsvorm:

Tyrii Carthaginem condiderunt.

Tyriërs hebben Carthago gesticht.

Op deze regel zijn echter talloze uitzonderingen.

Zo hebben de eerste en de laatste plaats van een zin nadruk, als hier woorden staan die er bij de normale volgorde *niet* thuishoren.

2. AFWIJKINGEN VAN DE NORMALE WOORDVOLGORDE

a. Onderwerp: het onderwerp kan bij **nadruk** aan het eind van een zin staan, een eigennaam vaak ook zonder nadruk:

condiderunt Carthaginem Tyrii, deleverunt Romani

Tyriërs hebben Carthago gesticht, de Romeinen hebben het verwoest

apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix

bij de Helvetiërs was Orgetorix verreweg de aanzienlijkste en de rijkste

totoque expalluit ore Pyramus

en Pyramus verbleekte over zijn hele gelaat

b. Persoonsvorm: de persoonsvorm staat meestal achter in de zin, maar bij **nadruk vooraan**, bijvoorbeeld in de volgende gevallen:

1. **Bij bevelen en aansporingen:**

egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu

ga weg uit de stad, Catilina, bevrijd de staat van angst

i, sequere Italiam ventis, pete regna per undas

ga, zoek Italië op met de wind, zoek een koninkrijk over de golven.

2. **Bij voortzetting van een verhaal**, als het gaat om gebeurtenissen die enigszins nieuw of onverwacht zijn:

obtulit ingenium Anicetus

(toen) bood Anicetus zijn vindingrijkheid aan

it portis delecta iuventus

(daar) komt een uitgelezen jeugdige schare uit de poorten

3. Als **een nieuw punt** aan de orde komt:

sequitur clades er volgde een ramp

accedebat huc hier kwam nog bij

4. **Bij een uitleg of motivatie:**

dubito constantiam vocare an imprudentiam

debeam: agebam enim duodevicesimum annum

ik aarzel of ik het standvastigheid moet noemen of onnozelheid: ik was immers zeventien jaar

tua te manus amorque perdidit. Est et mihi fortis in unum hoc manus, est et amor: dabit hic in vulnera vires

jouw hand en liefde hebben je gedood. Ook ik heb een dappere hand voor dit ene, ook ik heb liefde: deze zal kracht geven tot verwondingen/om te verwonden

c. Lijdend voorwerp en meewerkend voorwerp: deze staan meestal vóór het werkwoord, maar kunnen bij nadruk ook achteraan in de zin staan of helemaal voorin:

Carthaginem Tyrii condiderunt, Romam Albani

de Tyriërs hebben Carthago gesticht, de Albanen Róme

dabit hic in vulnera vires

deze zal kracht geven tot verwondingen

his omnes decedunt

voor hen gaan allen uit de weg

d. Terugverwijzing: in het algemeen geldt dat een woord vaak vooraan staat wanneer het naar het voorafgaande terugverwijst en zo de samenhang tot stand brengt:

hi proelium renoverunt; pugnatum est diu et acriter

zij hebben het gevecht hernieuwd; er is lang en hevig gevochten

Dit is de reden dat **aanwijzende voornaamwoorden** bij voorkeur vooraan in de zin staan als ze naar het voorafgaande terugverwijzen:

nec dulces natos Veneris nec praemia noris?

zul je noch lieve kinderen kennen, noch de beloningen van de liefde?

id cinerem aut manes credis curare sepultos?

denk je dat hiérom (*id*) de as of de begraven schim (van je man) zich bekommert?

e. Voorzetsels: een voorzetsel staat niet altijd vóór een woordgroep van een bijvoeglijk naamwoord en zelfstandig naamwoord, maar het bijvoeglijk naamwoord kan, bij nadruk, ook vóór het voorzetsel geplaatst worden. In dat geval staat het voorzetsel dus tussen het bijvoeglijk en zelfstandig naamwoord in.

magna cum cura met grote zorg

multos post annos na vele jaren

f. Voegwoorden: een voegwoord hoeft niet per se op de eerste plaats van de bijzin te staan:

quod cum animadvertisset Caesar, ...

toen Caesar dit had opgemerkt, ...

quod slaat hierbij terug op de voorafgaande zin (zie bij d) en staat daarom voorop.

Onthoud 1

De normale woordvolgorde in een Latijnse zin is: onderwerp - lijdend voorwerp - persoonsvorm.

Onthoud 2

Bij nadruk staan persoonsvormen vooraan in de zin.

Onthoud 3

Bij nadruk staat het bijvoeglijk naamwoord vóór het voorzetsel.

Let op

Voor ons blijft het moeilijk de Latijnse woordvolgorde altijd te begrijpen of te verklaren. Behalve inhoudelijke en psychologische redenen spelen ook woordklank, ritme en stijlfiguren een rol én, bij dichters, het metrum (= maatsoort).

II HET ZELFSTANDIG NAAMWOORD

1. Algemeen

1. DE NAAMVALLEN

In het Latijn heeft een zelfstandig naamwoord (*substantivum*) verschillende uitgangen. Deze uitgangen geven de naamvallen aan. Het Latijn heeft zes naamvallen en iedere naamval heeft zijn eigen functie. Je kunt deze functies heel in het algemeen als volgt omschrijven:

1. **nominativus** (eerste naamval): geeft aan het onderwerp, het naamwoordelijk deel van het gezegde en vaak de aangesproken persoon
2. **genitivus** (tweede naamval): geeft een relatie tot een ander zelfstandig naamwoord aan, o.a. de bezitter: 'van ...'
3. **dativus** (derde naamval): geeft meestal het meewerkend voorwerp aan: 'aan ...', 'voor ...'
4. **accusativus** (vierde naamval): geeft o.a. het lijdend voorwerp aan
5. **ablativus** (vijfde naamval): heeft veel functies; geeft o.a. aan waarmee of waardoor iets gebeurt: 'met ...', 'door ...'
6. **vocativus** geeft de aangesproken persoon aan, maar hiervoor wordt meestal de nominativus gebruikt.

In Hoofdstuk VI worden de verschillende functies van de naamvallen besproken.

2. DE VERBUIGINGSGROEPEN

De verschillende vormen van een zelfstandig naamwoord worden ondergebracht in een verbuigingsgroep. Het Latijn kent vijf van deze verbuigingsgroepen:

1. **De a-stammen**: woorden met een nominativus op **-a**, bijv. **filia** (dochter)
2. **De o-stammen**: woorden met een nominativus op
 - a. **-us** (gen. **-i**), bijv. **dominus** (heer, meester)
 - b. **-(e)r** (gen. **-ri**), bijv. **puer** (jongen), **vir** (man)
 - c. **-um** (gen. **-i**), bijv. **bellum** (oorlog)
3. **De medeklinkerstammen**: woorden waarvan de genitivus eindigt op **-is**. De stam van deze woorden eindigt op een medeklinker. Om de stam van deze woorden te kennen, moet je de genitivus weten.

Deze wordt in de woordenlijsten en woordenboeken opgegeven. Bijvoorbeeld:

- urbs** (stad), gen. **urb-is**, stam **urb-**,
rex (koning), gen. **reg-is**, stam **reg-**,
nomen (naam), gen. **nomin-is**, stam **nomin-**,
mare (zee), gen. **mar-is**, stam **mar-**.
4. **De u-stammen**: woorden op **-us** (gen. **-us**), bijv. **manus** (hand, groep), **domus** (huis)
 5. **De e-stammen**: woorden op **-es** (gen. **-ei**), bijv. **res** (zaak, ding)

3. GEEN LIDWOORD

Het Latijn heeft geen lidwoorden. In het Nederlands moet vaak een lidwoord (de, het, een) worden aangevuld:

Iuno est dea

Juno is godin, Juno is een godin, Juno is de godin

Soms moet in het Nederlands een bezittelijk voornaamwoord worden aangevuld. Dit is het geval wanneer er sprake is van iets dat iemand bezit of bij hem/haar hoort:

mater filiam amat

(de/een) moeder houdt van haar dochter

(ego) **patrem amo**

ik houd van mijn vader

4. PLURALE TANTUM

Sommige woorden in het Latijn worden alleen in het meervoud gebruikt (*plurale tantum* 'slechts meervoud', vergelijk het Nederlandse woord 'hersens'), zoals:

divitiae

rijkdom

insidiae

hinderlaag, aanslag

arma (gen. **armorum**)

wapens

of hebben in het meervoud een speciale betekenis, bijv.:

castra (gen. **castrorum**)

legerplaats (**castrum** = fort)

litterae

1. brief (**littera** = letter)

2. letteren, literatuur

2. Overzicht zelfstandig naamwoord

	filia-groep (a-stam)	dominus-groep (o-stam)			
ev. nom.	filia dochter	dominus heer,	puer jongen	vir man	bellum oorlog
gen.	filiae	domini meester	pueri	virī	belli
dat.	filiae	domino	puero	viro	bello
acc.	filiam	dominum	puerum	virum	bellum
abl.	filia	domino	puero	viro	bello
mv. nom.	filiae	domini	pueri	virī	bella
gen.	filiarum	dominorum	puerorum	virorum	bellorum
dat.	filiis	dominis	pueris	viris	bellis
acc.	filias	dominos	pueros	viros	bella
abl.	filiis	dominis	pueris	viris	bellis

	urbs-groep (medeklinkerstem)					
ev. nom.	urbs stad	rex koning	nomen naam	vis kracht	mare** zee	Iuppiter Jupiter
gen.	urbis	regis	nominis	-	maris	lovis
dat.	urbi	regi	nomini	-	mari	lovi
acc.	urbem	regem	nomen	vim	mare	lovem
abl.	urbe	rege	nomine	vi	mari	love
mv. nom.	urbes	reges	nomina	vires	maria**	
gen.	urbium*	regum*	nominum	virium	marium	
dat.	urbibus	regibus	nominibus	viribus	maribus	
acc.	urbes	reges	nomina	vires	maria	
abl.	urbibus	regibus	nominibus	viribus	maribus	

	manus-groep (u-stam)		res-groep (e-stam)
ev. nom.	manus hand	domus huis	res zaak, ding
gen.	manus	domus	rei
dat.	manui	domui	rei
acc.	manum	domum	rem
abl.	manu	domo	re
mv. nom.	manus	domus	res
gen.	manuum	domorum(-uum)	rerum
dat.	manibus	domibus	rebus
acc.	manus	domos	res
abl.	manibus	domibus	rebus

* Let op 1

Bij de **urbs**-groep kan de genitivus meervoud op **-ium** of op **-um** eindigen.

** Let op 2

Volgens **mare** gaan:
animal, **-alis** levend wezen
milia duizenden
moenia (stads)muren